

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

"עם כלביא" - גיליון מיוחד

אתר העשרת האורניום במרחב נתנז

אתר ההעשרה הגדול באיראן.
אתר זה מתאים להעשרה לרמה צבאית.

מרחב תת-קרקעי
מכיל אולם העשרה תת-קרקעי
בעל מספר קומות ובו
צנטריפוגות, חרדי חשמל
ותשתיות תומכות ניספות.

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

מלחמה כוללת המוגבלת בהיקפה¹

מה ניתן ללמוד ממלחמת יום הכיפורים לטובת המאבק הישראלי בפרויקט הגרעין האיראני?

תא"ל ד"ר איל פכט וסא"ל ד"ר איתי חימיניס²

מה ניתן ללמוד ממלחמת יום הכיפורים לטובת ההתמודדות מול פרויקט הגרעין האיראני? מאמר זה מציג כי התשובה לכך טמונה בלמידה מהאסטרטגיה המצרית במלחמה שעיקרה "מלחמה כוללת מוגבלת בהיקפה"³ לצורך השבת סיני. כיום מעוניינת ישראל למנוע מאיראן נשק גרעיני, אולם יכולתה הצבאית מוגבלת, ומאמציה המדיניים הגיעו למיצוי. האם הצלחת סאדאת להשיג את יעדיו המדיניים חרף הנחיתות הצבאית המצרית ביחס לישראל עשויה להצביע על כך, שייתכן שישראל תוכל למנוע מאיראן נשק גרעיני באמצעות מהלך צבאי, שתוצאותיו תהיינה מוגבלות אך גם מספיקות, כדי להניע מהלך בין-לאומי שישלים את המלאכה?

מבוא

ספרים ומאמרים רבים נכתבו וממשיכים להיכתב על מלחמת יום הכיפורים. בתחום המחקר ההיסטורי טוען ההיסטוריון יואב גלבר, שגם חמישים שנה לאחר המלחמה "המחקר ההיסטורי של המלחמה נמצא עדיין בראשיתו. רוב מה שנכתב עד לאחרונה עליה ועל הרקע שקדם לה [...] אינו היסטוריה אלא נשען בעיקר על זיכרונות ועדויות גם אם הוא מחקר היסטורי לכאורה" (גלבר, 2023, עמ' 24). פער מחקרי דומה ואולי אף גדול יותר מתגלה בתחום ההיסטוריה היישומית קרי: "[ב]ניסיון לבאר אתגרים עדכניים ודרכי פעולה אפשריות באמצעות ניתוח תקדימים ואנלוגיות היסטוריות" (מאתר הפרויקט להיסטוריה יישומית במרכז בלפר באוניברסיטת הרווארד). הגיליון הנוכחי של כתב העת בין הקטבים ומאמר זה בתוכו הם צעד קטן בדרך למלא פער מתמשך זה. כדי לנסות וללמוד ממלחמת יום הכיפורים איך ישראל יכולה לפעול לבלית

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב-4.10.23 (בין הקטבים, גיליון 40).

² תא"ל ד"ר איל פכט הוא מפקד מרכז דדו;

סא"ל ד"ר איתי חימיניס הוא ראש ענף פיתוח ידע מערכתי במרכז דדו

³ ההמשגה הזאת לתיאור האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים לקוחה מספרו של דני אשר בנושא: אשר, דני (2003). **לשבור את הקונספציה**. מערכות.

פרויקט הגרעין האיראני, מאמר זה משתמש במתודולוגיה של למידה באמצעות אנלוגיה היסטורית. כלומר ב"השוואה בין מצבים, אירועים, תהליכים, החלטות וכו' בעלי מאפיינים דומים" (מילון קיימברידג'). הלמידה ממלחמת יום הכיפורים תיחקר תוך הכרה בקיומן של לפחות שתי טעויות נפוצות בחקר מקרי מבחן היסטוריים עבור התמודדות עם אתגרים עכשוויים. הראשונה היא הנטייה לאתר במקרה המבחן כללים אוניברסליים ונצחיים שמאפיינים את המלחמה, והשנייה היא הקביעה, שהעולם בשנת 2023 שונה מאוד מהעולם בשנת 1973, ולכן אין מה ללמוד מהמלחמה ההיא.

ללמידה ממלחמת יום הכיפורים לימינו יש חשיבות מיוחדת בעת הנוכחית. שנת 2023 היא לא רק יובל למלחמת יום הכיפורים, אלא גם שנה שבה מגובשת אסטרטגיית צה"ל חדשה, שאיראן במוקדה. אסטרטגיית צה"ל הנוכחית מגלמת מספר שינויים ביטחוניים משמעותיים ובראשם האיבה ההדדית הישירה עם איראן והסבירות הגדולה מהעבר, לכך שצה"ל עלול להילחם עם איראן במסגרת מלחמה רב-זירתית (בוחבוט, 2023). המלחמה הישירה מול איראן בתרחיש רב-זירתי מגלמת אתגר ייחודי עבור צה"ל. איראן היא מעצמה אזורית, המרוחקת מאוד מגבולות מדינת ישראל, ואילו צה"ל בנוי ומאורגן בראש ובראשונה להתמודד עם איומים לאורך גבולות המדינה. איראן עומדת בראש קואליציה אזורית המורכבת ממדינות, מצבאות טרור וממליציות, שאומנם יש להם אינטרסים שונים ועצמאיים, אך בתרחיש של מלחמה הם עלולים גורמים אלה לפעול בתיאום או במידה מסוימת של סנכרון נגד ישראל. המלחמה הרב-זירתית בין ישראל לאיראן תתקיים בנסיבות עולמיות של מאבק בין מעצמות, שיגדיל את חוסר הוודאות לגבי אופי המעורבות הצפויה של המעצמות במלחמה ובמאמצים הצפויים לסיומה. המושגים מעצמה אזורית, מלחמה רב-זירתית, קואליציה ומאבק בין-גושי, עשויים לעזור לנו לחשוב מחדש גם על מלחמת יום הכיפורים, אך חשוב מכך, הם עשויים גם לבחון את המלחמה ההיא באופן שישפוך אור גם על האתגר הנוכחי של צה"ל נגד איראן ובעלות בריתה.

מבנה המאמר ומסריו המרכזיים

הפרק הראשון של מאמר זה יבחן בקצרה את ההיסטוריה של התמודדות ישראל עם פרויקט הגרעין האיראני. פרק זה יראה, שעל אף שישראל פועלת על מנת למנוע מאיראן השגת נשק גרעיני מאז שנות התשעים של המאה הקודמת, ולמרות שמאמציה תרמו לעיכובים בפרויקט, היא לא הצליחה לבלום אותו. המסר המרכזי של פרק זה הוא, שאין במאמצים הקיימים של ישראל כדי למנוע מאיראן נשק גרעיני, אם איראן תרצה בכך.

הפרק השני יפנה את המבט אחורה לשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים. לצורך כך יבחן הפרק את הגישות האסטרטגיות שנקט המשטר המצרי לפני המלחמה,

ושנכשלו: אסטרטגיה של תהליך מדיני, אסטרטגיה צבאית מוגבלת - התשה ואסטרטגיה צבאית של מלחמה כוללת. הפרק יראה שבסופו של דבר בחר סאדאת באסטרטגיה, שהתאימה להתמודדות הייחודית שלו עם הבעיה שניצבה בפניו: איך להחזיר את סיני לידינו על אף הקיפאון הצבאי והמדיני. מבחינת המאמצים המצריים להשבת סיני לפני 1973 נוכל להבחין בקווי הדמיון (והשוני) בין המאפיינים של המצוקה האסטרטגית של מצרים אז לבין אלו של ישראל היום. אחד הלקחים שיתבהרו כבר בשלב זה הוא מהידיעה שאחת הסיבות שסאדאת נחלץ מהמצוקה האסטרטגית בנושא סיני הייתה, שהוא הבין שאין במאמציו הקודמים כדי להשיג את יעדיו. המסקנה מכך היא, שהצעד הראשון שעל צה"ל לנקוט כדי להתמודד בדרך טובה יותר עם פרויקט הגרעין האיראני הוא להכיר במגבלות מאמציו העכשוויים. על צה"ל יהיה לאמץ אסטרטגיה חדשה, אשר מחד גיסא מכירה במגבלות ובאילוצים שמנעו מגישות קודמות להצליח, ומאידך גיסא תאפשר לישראל להיחלץ מהקיפאון המדיני והצבאי שהיא מצויה בו מול פרויקט הגרעין האיראני.

הפרק השלישי יעסוק באסטרטגיה החדשה שבחר סאדאת, ובלקחים אפשריים ממנה לטובת ההתמודדות הישראלית עם הפרויקט האיראני. עיקר הרעיון החדש שהגה סאדאת, היה מהלך צבאי מוגבל, שיוביל לתהליך מדיני, ושבסופו תוחזר סיני למצרים. המלחמה הסתיימה במאזן צבאי מעורב. הכוחות הישראליים התאוששו מההפתעה והשיגו הצלחות הן בחזית הצפונית והן בחזית הדרומית, עד כדי הכרעת צבא מצרים באמצעות הכיתור של הארמייה השלישית. עם זאת, למרות שידה של ישראל הייתה על העליונה מבחינה צבאית, הצליחה מצרים למנף את הישגיה הצבאיים להנעת תהליך מדיני. הגם שתוצאות התהליך המדיני, שהחל בעקבות המלחמה, לא היו יכולות להיות ידועות מראש, עצם התהליך שבר את הקיפאון הצבאי והמדיני, והוביל בסופו של דבר לתמורה האסטרטגית שסאדאת ייחל לה. מבחינה זאת המלחמה אכן הייתה: "מכשיר מדיניות חוץ" (גולן, 1995). בחלק השני של פרק זה נראה, כי על אף ההבדלים הרבים בין אז לעכשיו, אפשר למצוא קווי דמיון מסוימים היכולים לסייע לנו לחשוב מחדש על האסטרטגיה הנדרשת נגד פרויקט הגרעין האיראני. בדומה למצרים ערב המלחמה, ייתכן שאפשר יהיה למנוע את התקדמות פרויקט הגרעין האיראני באמצעות מהלך צבאי, שאומנם יגרום נזק מוגבל לפרויקט, אך נזק משמעותי דיו כדי לרתום את הקהילה הבין-לאומית למהלך צבאי או מדיני, וזו תשלים את מלאכת בלימת הפרויקט האיראני.

הפרק הרביעי והמסכם יפתח בדיון ראשוני בעניין סימני השאלה המרכזיים העולים מן האנלוגיה לאסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים. שאלות כגון מה הם סימני האזהרה שצריך ללמוד מהם (למשל, חוסר הוודאות לגבי המדיניות האמריקאית או המחיר של ישראל הגלום במלחמה), ומהן מגבלות השימוש באנלוגיה שיש לשים לב אליהן (למשל, היעדר שחקן מקביל לחזבאללה במקרה המבחן ב-1973). לבסוף יציע פרק זה את השימוש באנלוגיה היסטורית נוספת,

המלחמה הקרה בין ארצות הברית לבין ברית המועצות, כמקרה מבחן היסטורי נוסף, שנכון יהיה לפתח אותו בעתיד כדי ללמוד על המאבק הישראלי-איראני. הנחת יסוד במאמר זה היא, שהמשקל של סיני בתפיסת הביטחון של ישראל באותה עת דומה למשקל של פרויקט הגרעין בתפיסת הביטחון האיראנית כיום. כלומר, הנכונות לחשוב מחדש על מרכיבי תפיסת הביטחון שלהן אם יתרחש שינוי משמעותי בסביבתן הביטחונית-מדינית, משותפת לישראל באותן שנים ולאיראן כיום. ישראל הייתה נכונה להסכים להשיב למצרים את סיני משום שהעריכה, שהסכם שלום עם מצרים מצדיק זאת. ייתכן שתקיפה ישראלית את מתקני הגרעין באיראן, שתלווה במהלך בין-לאומי משלים צבאי או מדיני, תוביל את איראן להעריך שהפרויקט מסכן את ביטחונה הלאומי, ושוויתור עליו משרת בצורה טובה יותר את ביטחונה.⁴

פרק 1: היסטוריה קצרה של חוסר ההצלחה של ישראל למנוע מאיראן להפוך ל"מדינת סף"

פרויקט הגרעין האיראני מצוי כיום במצב המתקדם ביותר אי-פעם (לברדס, 2023). לאיראן יש ידע מדעי, תשתית טכנולוגית ומידה של חומר מועשר בכמות שתאפשר לה להשלים את הפרויקט תוך פרק זמן קצר יחסית, אם תבחר בכך (Miller, 2023). ישראל ניסתה ללא הצלחה למנוע מאיראן להגיע ליכולות כאלו מאז שנות התשעים של המאה הקודמת. מאז ועד היום אפשר לזהות ארבעה מישורי עשייה ישראלים, שנועדו לעצור את פרויקט הגרעין האיראני: היערכות לתקיפה צבאית ישראלית עצמאית; מערכה חשאית; לחץ דיפלומטי ועיצומים כלכליים; הרתעה (אבן, 2014). למעט מאמצי ההרתעה הישראליים, כל המאמצים האלו הם חלק מגישה אסטרטגית של מניעה, המוגדרת כהפעלת כוח שלא תאפשר לאויב לבצע את פעילותו ההתקפית נגדו או שתשלול את יכולותיו (אסטרטגית צה"ל, 2018). למרות שמניעה אינה מוזכרת בדרך כלל כחלק מרכיבי תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל,⁵ בפועל, היא אולי הגישה הדומיננטית במערכת הביטחון הישראלית להתמודדות עם פרויקט הגרעין האיראני. הגישה הזו לפרויקט הגרעין האיראני מופיעה כבר ב-1996 בדברי ראש הממשלה בנימין נתניהו בפני הקונגרס האמריקאי. נתניהו עמד אז על הצורך לחזק את מאמצי ההרתעה, שנועדו למנוע מאיראן לקדם את פרויקט הגרעין שלה באמצעות "מאמצי מניעה מידיים ואפקטיביים" (נתניהו, 1996). מדברי נתניהו אפשר ללמוד, כמו מניתוח המאמצים המדיניים למטרה זו באותה תקופה, שעל אף

⁴ זאת בוודאי הנחת יסוד שנויה במחלוקת, והיא ראויה להעמקה ולבחינה נוספת. מפאת קוצר המקום בחרתי שלא להעמיק בנושא חשוב זה יותר מפסקה קצרה. תודה להערת הקורא האנונימי בנושא.

⁵ מתניה ובכרך מגדירים את המושג מניעה אסטרטגית כך: "פעולה שמטרתה להעלים איום אסטרטגי מסוים לפני התהוותו או במהלכה, כך שלכל דבר ועניין נדרש לבנות מחדש כמעט לחלוטין את היכולת שעומדת ביסוד האיום, ובניית יכולת חדשה כזו, אם תתבצע, תתפרס על פני מספר שנים ניכר, בהתאם לסוג האיום שהועלם ולקבועי הזמן הכרוכים בהקמתו מחד". בה בעת הם מציינים: "מניעה אינה בהכרח טוטלית וייתכן שהיא תצליח לצמצם את האיום, אך לא להעלימו לחלוטין" (מתניה ובכרך, 2023).

הדגש המובן שקיבל הכוח הצבאי בהגדרת המושג מניעה, התקיימו לאורך שנים חלק ניכר מהמאמצים למניעה דווקא במישור הדיפלומטי. בשורות הבאות נסקור בקצרה את מישורי העשייה כדי להבין את מאפייניהם הייחודיים. במיוחד נבקש להסביר, מדוע לא היה בהם די בשביל להשיג את המטרה שלשלמה הופעלו: לעצור את פרויקט הגרעין האיראני. המסר המרכזי של פרק זה הוא, שאין במאמצים הקיימים של ישראל כדי למנוע מאיראן נשק גרעיני אם תרצה בכך. על כן השינוי הנדרש באסטרטגיה הישראלית הוא בראש ובראשונה שינוי תפיסתי.

תקיפה ישראלית עצמאית

ל"דוקטרינת בגין", שנולדה עם תקיפת חיל-האוויר את הכור העיראקי ב־1981, יש תפקיד מכונן בחשיבה הצבאית הישראלית בכל הנוגע לדרך ההתמודדות הרצויה עם פרויקט גרעיני של מדינת אויב. התקיפה המוצלחת של הכור הסורי ב־2007 איששה לכאורה את התפיסה, שלפיה המענה המיטבי לפרויקט גרעין של מדינת אויב הוא באמצעות פגיעה קשה במרכיביו (ידלין, 2018). לאורך השנים התפרסמו בכלי התקשורת בארץ ובמקומות נוספים דיווחים רבים על אודות שורת המאמצים המתמשכת, שישראל מבצעת על מנת להיערך לתקיפת מתקני הגרעין של איראן, אם וכאשר יוחלט על תקיפה. מוקד אחד של הדיווחים עוסק בהכנות הצבאיות שנעשו בצה"ל, שכללו עדכונים על תהליכי התעצמות. אלה כללו רכש של מטוסים, צוללות וחימוש וגם אימונים ותרגילים עם צבאות זרים או בשטחי מדינות זרות, במטרה לדמות את תרחיש התקיפה שעימו יתמודדו טייסי חיל-האוויר. לדוגמה, ב־2021 התייחס מפקד חיל האוויר לשעבר, אלוף עמיקם נורקין, לתוכניות המבצעיות של חיל האוויר לתקיפת מתקני הגרעין באיראן. הוא טען, שהחיל צריך יכולת פעולה עצמאית כולל בתחום ה[מטוסים] המתדלקים, אם יידרש להאיץ חלק מתוכניות הרכש שלו לצורך כך, וככל הנראה הוא יידרש (אלבו, 2021).

אלוף תומר בר, מפקד חיל האוויר הנוכחי, הסביר ב־2021, כי כבר עם יציאת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן ב־2018, נעשו מאמצי פיתוח, הצטיידות ותיאומים עם שותפים בין-לאומיים בשביל להיות מוכנים לתקיפה באיראן (יהושע ווייס, 2021). עם זאת, עד היום לא תקפה ישראל את מתקני הגרעין של איראן. התשובה או התשובות לשאלה מדוע לא תקפה ישראל חשבות לדיון שבמוקד מאמר זה. למרות שלנוכח סיווג המאמר לא נוכל לפרסם את פרטי הדיונים הרגישים שהתקיימו בנושא בשנים האחרונות, פרסומים פומביים שונים מלמדים על שורת השיקולים שהשפיעו, ושככל הנראה עדיין משפיעים, על תהליך קבלת ההחלטות. מבין השיקולים המוזכרים בפומבי נראה שהבולטים הם: מצב פרויקט הגרעין, מצב יכולת התקיפה הצבאית הישראלית, מדיניות ארה"ב והתגובה הצפויה של המערכת

האזורית לתקיפה, במיוחד של בעלות בריתה של איראן.⁶ אפשר להסיק, כי בשקלול שיקולים אלה ואחרים, הצביע מאזן עלות מול תועלת מערכת נגד ביצוע התקיפה.

מטוס "אדיר" של חיל האוויר (צילום: אתר חיל האוויר)

בה בעת, ליכולת הפעולה הצבאית העצמאית של ישראל נגד מרכיבי הפרויקט האיראני יש גם היבט חשוב של הרתעה. אומנם ישראל לא הצליחה להרתיע את איראן מקידום פרויקט הגרעין שלה, אך עצם הרעיון מבוסס על ניסיון העבר. אפשר לזהות לפחות שני מקרי מבחן מהעבר, שבהם מקבלי ההחלטות באיראן זיהו איום אמין של תקיפה צבאית, והם השהו את התקדמות הפרויקט. מקרה המבחן הראשון הוא משנת 2003, לאחר שארגון המוג'אהדין חאלק חשף את מרכיבי הפרויקט בנתאנו ובאראק. מקרה המבחן השני הוא ההסכמה האיראנית להיכנס לתהליך דיפלומטי בנושא הפרויקט עם ממשל אובמה בשנים שקדמו להסכם הביניים ב-2013. אומנם במקרה המבחן הראשון היה האיום הצבאי אמריקאי ולא ישראלי, אולם

⁶ למשל, ראש הממשלה נתניהו עוסק בשיקול של מצב פרויקט הגרעין האיראני, כשהוא מציג בספרו האוטוביוגרפי את הדיונים על האפשרות לתקוף את מתקני הגרעין של איראן ב-2012: "סיכמתי, גישה פסיבית שלנו רק נותנת לאיראן זמן למגן ולבצר עוד יותר את מתקני הגרעין שלה, מה שיערים קשיים נוספים על כל מתקפה עתידית [...] ככל שנמתין יותר, כך יקשה עלינו לתקוף (נתניהו, 2022, עמ' 429-431). באשר ליכולת הפעולה הישראלית, למרות שבכירים מכהנים ובדימוס שבים ומציינים כי קיימת יכולת מבצעית ישראלית לתקוף, הסביר תא"ל אורן סתר, רח"ט אסטרטגית לשעבר, כי לא יהיה די בתקיפה כדי להשמיד את היכולת האיראנית (הראל, 2023). דבריו מהדהדים את דבריו של מי שכהן כיו"ר המועצה לביטחון לאומי, גיורא איילנד, שאמר ב-2008 כי לישראל אין יכולת להשמיד את מתקני הגרעין של איראן (כהן, 2008). מפקד חיל האוויר, אלוף בר, מתייחס בדבריו בריאיון שהוזכר קודם לכן, בין היתר לשיקול של תגובת חזאללה וחמאס לתקיפה של מתקני הגרעין האיראנים ומציין כי חלק מהיערכות צה"ל לתקיפה כרוך גם בהתמודדות עם התגובה הצפויה מצידם (יהושע ווייס, 2021).

שני המקרים מצביעים על ההשפעה המרתיעה של איום צבאי מהימן. ככל הנראה, בשני המקרים תרם קיומו של איום צבאי מהימן ככל הנראה לפחות תרם לנכונות האיראנית להסכים להידברות קונסטרוקטיבית עם ארה"ב ועם מדינות אירופה.⁷

מערכה חשאית

הרמטכ"ל לשעבר וח"כ רא"ל גדי איזנקוט הצהיר ב-2022: "ישראל מבצעת פעילות מגוונת למנוע יכולת גרעינית מאיראן, ורובה הגדול חשאי. ללא פעילות זו, אני מניח שאיראן הייתה גרעינית כבר לפני 7 עד 10 שנים" (מורג, 2022). אומנם רא"ל איזנקוט לא פירט בדבריו את סל הכלים החשאי המלא שבידי צה"ל ובידי יתר ארגון הביטחון ובראשם המוסד, אולם דיווחי תקשורת שונים מצביעים על מרכיבים מרכזיים, שקיימים, ככל הנראה, בארגון זה: חשיפות של מודיעין רגיש על אודות פרויקט הגרעין האיראני, תקיפות קיברנטיות של רכיבים בפרויקט הגרעין ופגיעה באישי מפתח בפרויקט. לצורך הדיון בתחום המערכה החשאית נניח, כי מאמצים אלה אכן תרמו, לפחות במידה מסוימת, לעיכוב קצב ההתקדמות של הפרויקט. התרומה הייתה באמצעות שלילה של יכולות טכנולוגיות בפרויקט ופגיעה בהן, ובאמצעות גזילת ידע החיוני להתקדמותו. ידע שהיה בחזקת מספר מצומצם יחסית של מוקדי ידע שנפגעו.

מהי התיאוריה העומדת מאחורי הפעלת מאמצים אלו נגד פרויקט הגרעין? הלוא תקיפה אווירית בהשראת "דוקטרינת בגין", שנועדה להשמיד חלקים של הפרויקט עד השבתתו הזמנית, אינה לדומה למאמצים חשאיים כגון תקיפות קיברנטיות של מרכיבים בפרויקט או חבלה בהם. גם לא מוכר תקדים היסטורי, שמאמצים מסוג זה מנעו ממדינה שרצתה בכך, להשלים פרויקט גרעין למרות רצונה. התכלית הרחבה יותר של מאמצים מסוג זה היא להאט את קצב ההתקדמות של הפרויקט, ובכך לאפשר "קניית זמן" להבשלת צירי פעולה, שבכוחם לעצור את הפרויקט כמו יוזמות דיפלומטיות או יכולות צבאיות ישראליות או אמריקאיות. עם זאת, גם אם מאמצים אלה אכן הצליחו משום שישיראל "קנתה" בהם שבע או עשר שנים נוספת לצורך הבשלת צירי פעולה דיפלומטיים או צבאיים, בפועל הפוטנציאל הזה לא מומשה בפועל. למאמצים חשאיים יש השלכות נוספות שראוי להזכירן בקצרה. הראשונה היא, הגברת המתיחות בין ישראל לאיראן, ולו משום שאיראן מבקשת להגיב למהלכים נגדה. נוסף על כך, איראן עלולה להאיץ את הפרויקט בשל מהלכים אלה, ולהציג את החלטתה בנושא כתגובה להם.⁸ מנגד, ייחוס של פעולות אלה לישראל עשוי לשפר את דימויה בעיני מדינות נוספות, המעוניינות לעצור את פרויקט הגרעין האיראני ולתרום ליחסיהן עם ישראל.

⁷ לתהליך קבלת ההחלטות לפני הסכם הגרעין ב-2015 תרמו ככל הנראה גם שיקולים נוספים, כולל הלחץ הכלכלי, השינויים בממשל האמריקאי והחשש מהתלקחות פנימית.

⁸ תודה לקורא האנונימי על הערתו בנושא.

לחץ דיפלומטי וסנקציות כלכליות

ישראל מייחסת חשיבות רבה לעמדת מדינות העולם ביחס לפרויקט הגרעין האיראני, וכך גם להחלטות גופים כמו הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית ומועצת הביטחון של האו"ם. עוד בתחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת פעלו מקבלי ההחלטות בישראל מול מקביליהם בעולם במטרה לגבש קואליציה של מדינות, שתפעלנה לחץ על איראן לוותר על תוכניותיה, או לכל הפחות תימנענה משיתוף פעולה עימה. דפוס פעולה דומה נמשך עד היום, ומלווה בין השאר, בשיח בדרגי עבודה בין גופי הביטחון של ישראל ועמיתיהם לצורך שיתוף מודיעין, תיאום עמדות וגיבוש דרכי פעולה. גם אם המאמץ הדיפלומטי עצמו אינו מניב שינוי במדיניות האיראנית, יש לו חשיבות במישור הלגיטימציה. הוא משמר את הדה-לגיטימציה של פעולותיה של איראן בתחום הגרעיני, ובה בעת הוא מרחיב את הלגיטימציה של הצעדים נגד פרויקט הגרעין עד כדי תקיפה צבאית, אם תידרש. מבין הכלים המרכזיים שיש בידי הקהילה הבין-לאומית כדי לשכנע את איראן לשנות את מדיניותה בתחום הגרעיני, הכלי החשוב ביותר הוא סנקציות כלכליות.

אומנם לישראל אין מנופים כלכליים משמעותיים להפעיל נגד איראן, אך היא תומכת בהם ורואה בהם אמצעי לחץ חשוב, גם אם לא היחיד. ישראל מתנגדת להקלת הסנקציות מעל איראן כל עוד לא חל שינוי במדיניות האיראנית, ותומכת בהחרפת הלחץ הכלכלי, כל עוד איראן ממשיכה לקדם את פרויקט הגרעין. קיימות גישות שונות בארצות הברית ובאירופה ביחס למועילות הסנקציות הכלכליות נגד איראן. תומכיהם טוענים, כי הסנקציות הן מהכלים היחידים שעומדים לרשות המעוניינים לעצור את פרויקט הגרעין, וכי הסכם הגרעין מ-2015 הוא הוכחה להצלחתן לשנות את מדיניות איראן בנושא (Nephew, 2017).

מנגד יש הטוענים שסנקציות לא שינו את מדיניות איראן, וב-2015 איראן ביצעה לכל היותר התאמות באסטרטגיה ארוכת הטווח שלה לטובת הקלה בלחץ הכלכלי שהופעל עליה, ולא זנחה את תוכניותיה בתחום הגרעיני (Farzanegan and Batmanghelidj, 2023). זאת ועוד, היציאה החד-צדדית של ממשל טראמפ מהסכם הגרעין ב-2018 והחרפת הלחץ הכלכלי הובילו אף להקצנה במדיניות הגרעין האיראנית ולהאצת ההתקדמות של מרכיבים בפרויקט. כך או כך מצבו הנוכחי של פרויקט הגרעין האיראני הוא העדות הטובה ביותר למגבלות כלים דיפלומטיים וכלכליים.

פרק 2: המאמצים המצריים הכושלים להחזרת סיני מישראל לפני מלחמת יום הכיפורים

הניצחון הישראלי במלחמת ששת הימים הוא קו פרשת מים בעולם הערבי, ובמידה רבה, הוא מלווה את העולם הערבי עד לימינו. בספרו **מלכוד ערביות וערבים מאז 1967** מסביר פואד עג'מי:

לאחר תבוסת יוני ביקש הסדר המדיני הקיים לגבש מענה משל עצמו לתבוסה, כדי שיוכל להמשיך להתקיים [...] מבחינה תרבותית, פסיכולוגית ופוליטית, הייתה התבוסה דבר בלתי מתקבל על הדעת והיה צורך לטפל בה [...] העומדים בראש המשטר השליט [...] ידעו כי התבוסה הייתה בלתי נסבלת; הם חשו בייאוש הגובר וניסו לעצור אותו (עג'מי, 2001, עמ' 35-36).

דני אשר מסביר:

תדמית הערבים בעיני עצמם - תדמית של חברה מתחדשת ושל כוח עולה בעולם - פינתה מקומה לתדמית חדשה: אומה נחשלת מבחינה כלכלית, מפגרת מבחינה טכנולוגית, מדעית ותרבותית, מרבה להג, רגשנית, נסחפת אחרי הזיותיה וחסרת כוח ביצוע, שטחית חקיינית ובלתי מסוגלת לרדת לעומקן של בעיות (אשר, 2003, עמ' 29).

אולם המשבר בעולם הערבי בעקבות המלחמה לא הוגבל לעולם הרעיונות והרגשות. הוא ערער את הפוליטיקה של הסדר הערבי האזורי בעליית כוחם של גורמים קיצוניים פלסטיניים ואחרים, בהיחלשות כוחן היחסי של המדינות הרדיקליות לעומת כוחו של המחנה השמרני יותר בעולם הערבי ובקריאת תיגר של הערבים, במיוחד הצעירים, על השליטים שלהם. לא לחינם הגדיר מייקל אורן בספרו על המלחמה את מלחמת ששת הימים כמלחמה, שעיצבה את המזרח התיכון המודרני. לטענתו, שורת האירועים ההיסטוריים שפקדו את המזרח התיכון בעשורים שלאחר המלחמה - מלחמת ההתשה, מלחמת יום הכיפורים, הטבח במינכן, ספטמבר השחור, מלחמת לבנון, הסכמי השלום של ישראל עם מצרים, הסדרי הביניים עם הפלסטינים והאינתיפאדה הראשונה - הם כולם תוצאה של המלחמה (אורן, 2004). מכל מדינות ערב הייתה זו מצרים שהרגישה את גלי ההדף של המלחמה בעוצמה החזקה ביותר. מלחמת ששת הימים הייתה זו שהחלה את תהליך הניפוץ של דימויה בעיני עצמה ובעיני רבים בעולם הערבי. פרויקט הנאציזם - השאיפה לאיחוד העולם הערבי תחת הנהגתו של נאצר, קרס סופית עם התבוסה המצרית במלחמה. החילוניות במצרים פינתה את מקומה, לפחות חלקית, לקיצוניות דתית ולאסלאם פוליטי מבית "האחים המוסלמים". במצרים, אף יותר מאשר במדינות ערב אחרות, הצטיירה התבוסה ככישלון לאומי באחריות ישירה של המשטר, והאובדן הנרחב של שטחי סיני לידי ישראל נתפס על ידי המצרים כפגיעה אנושה בכבוד מדינתם וכמצב שאינו בר־קיימה מבחינה ביטחונית, פוליטית ומדינית. על רקע זה יש לבחון את הנחישות והדבקות של נאצר ושל סאדאת אחריו לפעול בכל דרך אפשרית כדי להחזיר את סיני לידיה של מצרים. כך עמדו על הפרק במצרים לפחות שלוש חלופות: אסטרטגיות לטובת החזרת סיני מאז סיום המלחמה ועד למלחמת יום הכיפורים; אסטרטגיה דיפלומטית, אסטרטגיה צבאית מוגבלת - התשה ואסטרטגיה צבאית של מלחמה כוללת (אשר, 2003). כידוע, וכפי שנראה בשורות הבאות, אף אחת מהחלופות הללו לא הצליחה לגרום לתהליך, שיחזיר את סיני למצרים לפני מלחמת יום הכיפורים.

חלופת הגישה המוגבלת

נאצר לא המתין זמן רב כדי לחדש את מאמציו להחזרת סיני לידי מצרים, כפי שהמתין לשיקום הצבא ולשיקום המעמד והדימוי הפנימיים של המשטר. הגם שקיימות מחלוקות אשר למועד המדויק והשלבים השונים של העימות הצבאי בשנים 1967-1970, שנודע רק שנים לאחר מכן כ"מלחמת ההתשה", כבר ב-1967 החלו חילופי אש בין הצדדים. הם פסקו רק ב-1970 לאחר מספר גלים של מהלומות הדדיות והפוגות (גולן, 2019). משטרו של נאצר ראה בעימות הצבאי עם ישראל באותן שנים תולדה של הנסיבות, שבהן מצאה את עצמה מצרים עם סיומה של מלחמת ששת הימים. הצבא המצרי נזקק לשיקום, והיה חלש מכדי לצאת למלחמה לכיבוש מלא של סיני. בזירה הפנימית נשמעו קולות שקראו למשטר המצרי לפעול, וצה"ל נתפס כמאיים על עומק השטח המצרי יותר מאי-פעם. המישור המדיני לא נתפס כזה שיגלם פוטנציאל משמעותי לשבירת הסטטוס קוו החדש, ובכל מקרה חשיבותו הייתה בעצם קיומו, משום שהוא היה נחוץ ל"קניית זמן" עבור מאמצי השיקום הצבאיים ובשביל לפייס את ברית המועצות שדרשה פתרון מדיני.

דרך הפעולה שנבחרה, או יותר נכון התהוותה, לאורך התקופה שבין 1967 ל-1970, שיקפה במידה רבה לא רק את הצורך של המשטר המצרי לפעול כדי להיחלץ ממצוקתו, אלא גם את נכונותו החדשה להתאים את פעילותו ליעדים מדיניים מצומצמים יותר מבעבר. דרך פעולה זו התמקדה בהחזרת סיני גם על חשבון הסוגייה הפלסטינית, ובמילים אחרות, בהעדפת האינטרס הלאומי על פני הסמל הבין-ערבי. הפעולות הצבאיות של מצרים נועדו להביא לשינוי הסטטוס קוו או לכל הפחות למנוע את היווצרותה של מציאות לא רצויה בתעלה, או במילותיו של גמאסי: "להביא לכך שהמצב הצבאי בחזית המגע לא יקפא על שמריו" (אשר, 2003, עמ' 41).

חוסר היכולת לכפות על ישראל לסגת מהשטחים שכבשה או לכל הפחות להימנע מהמשך התבססותה במרחב, המחיש לנאצר את מגבלות כוחו. האבדות הכבדות שספגו הצדדים, העובדה שחילופי המהלומות לא הובילו לשינוי משמעותי כלשהו בסטטוס קוו והלחץ האמריקאי על ישראל להסכים להפסקת האש, הובילו להפסקת האש שהוכרזה ב-1970 ושנמשכה עד מלחמת יום הכיפורים. אפשר לבחון את תוצאות מלחמת ההתשה ולטעון שישראל השיגה את יעדיה, מכיוון שהיא לא נסוגה מהשטחים שכבשה. יחד עם זאת, לאורך התקופה הצליחה מצרים לצבור ניסיון מבצעי רב ערך, ללמוד על דפוסי הפעולה והפריסה של ישראל ולבסס נוכחות צבאית, שהתבררה כחיונית במלחמת יום הכיפורים.

החלופה הדיפלומטית

במישור הדיפלומטי בולטת ועידת חרטום ב־1967.⁹ הוועידה סוכמה לכאורה בכך, שחרטה על דגלה את ההתנגדות לכל הידברות עם ישראל כמנגנון להחזרת השטחים שכבשה ממדינות ערב. אולם יש הרואים בוועידה זו בדיעבד, דווקא את הוועידה שסללה דרך "לבוררות של צד שלישי ולפירוז השטחים במחלוקת" (אורן, 2004, עמ' 382).

סימני השאלה על אודות משמעותה המדינית של ועידת חרטום מביאים אותנו ללב הדיון בחלק זה. מבין הדיונים הממושכים בספרות המחקרית בנושא מלחמת יום הכיפורים, הדרך אליה והשלכותיה, הדיון הסוער ביותר הוא אולי זה העוסק בשאלה, האם אפשר היה למנוע את המלחמה באמצעים דיפלומטיים. קיימות מספר גישות מתחרות המציעות תשובות שונות ואף מנוגדות לשאלה זו (צורף, 2017). גישה אחת קובעת שהיה נתיב דיפלומטי משמעותי, שעשוי היה למנוע את המלחמה. הגישה הזו מטילה את מרבית האחריות על כישלון נתיב זה על ארצות הברית, ובמיוחד על היועץ לביטחון לאומי הנרי קיסינג'ר. המצדדים בגישה זו מציגים את ישראל ואת מצרים כמי שהיו נכונות להידברות, אך נמנעו מוויתורים כואבים ומנטילת הסיכונים ההכרחיים בשל התפקיד הכפול שמילאה ארה"ב בשנים שקדמו למלחמה. אומנם רשמית, ארה"ב מילאה את תפקיד המתווכת בין הצדדים, אך בפועל התפקיד שמילאה היה שלילי. אם משום שפעלה בהלימה ליעדיה במסגרת המלחמה הקרה ולא בהכרח לטובת סיום הסכסוך, אם משום שבארה"ב עצמה היו מחלוקות קשות ומשתקות אשר לאסטרטגיה הנחוצה ואם בשל תפיסת עולמו המדינית של קיסינג'ר, שלכאורה ניסה לכפות את מודל קונגרס וינה על המציאות המזרח תיכונית (אינדיק, 2023; שלום וונטיק, 2012).

גישה נוספת רואה גם היא בנתיב הדיפלומטי כזה שעשוי היה למנוע את המלחמה, אך היא מטילה את האחריות לכישלון על ההנהגה המדינית הישראלית, ובמיוחד על ראש הממשלה גולדה מאיר. על פי גישה זו, מצרים של סאדאת הייתה נכונה להתחיל בתהליך דיפלומטי עם ישראל בין השאר על בסיס הסכמה לפשרות חריגות מבחינתה. מנגד, ממשלת ישראל דחתה את "הושטת היד" המצרית, ובכך גם שינתה לרעה בהמשך את יחסה של ארה"ב לאפשרות של פתרון דיפלומטי. על פי גישה זו למשל, ישראל סירבה לפשרות מדיניות, משום שהעריכה שאין צורך בהן בנסיבות שבהן ידה על העליונה מבחינה צבאית וכאשר ארה"ב לצידה (קיפניס, 2012).

הגישה השלישית והאחרונה מטילה ספק בכך שהיה נתיב דיפלומטי למניעת המלחמה, ומטילה על סאדאת את האשם במצב. סאדאת מתואר כמי שדגל בגישה ניצית ובלתי מתפשרת, שמנעה כל אפשרות של ממש להגיע להסכמות עם ישראל.

⁹ כמובן שהוועידה לא הייתה נקודת הציון הדיפלומטית היחידה באותה תקופה, וניתן להוסיף למשל, את יוזמת שליו האו"ם והדיפלומטי השוודי יארינג ב־1971. תודה לקורא אנונימי על תוספת חשובה זו.

לחלופין, הוא מוצג בחלק מהתיאורים כמי שראה בנתיב הדיפלומטי לא יותר ממכשיר לקניית זמן להכנת צבא מצרים למלחמה ולקבלת הדרוש לו מהמעצמות, בלי שהייתה לו כוונה אמיתית לשיחות שלום עם ישראל. על פי גישה זו, סאדאת העריך שהוא לא יוכל להחזיר את סיני לידי מצרים באמצעות דיפלומטיה בלבד. הערכה זו נבעה גם מניתוח של המצב הבין-מעצמתי ושל עמדות ישראל וגם בשל יחסו הבסיסי המסויג לעצם האפשרות של זניחת הנתיב הצבאי – נתיב שנתפס כחיוני על מנת להשיב למצרים את כבודה האבוד ממלחמת ששת הימים. לניתוח זה מוסיפים המצדדים בגישה זו, כי דווקא ישראל הייתה נכונה לוותרים לאורך כל התקופה, והיא זו ששיתפה פעולה עם יוזמות זרות ואף הציעה מגוון הצעות משל עצמה לטובת הנתיב הדיפלומטי. כל אלה לא הבשילו לבסוף, בין השאר, בשל הגישה המצרית (צורף, 2017).¹⁰

אסטרטגיה צבאית של מלחמה כוללת

תוכנית המלחמה המקורית, שעליה עמלו מקבלי ההחלטות במצרים להחזרת שטחי סיני, הייתה תוכנית למלחמה כוללת לכיבוש מחדש של כל שטחי סיני. גיבוש התוכנית והכנת הצבא המצרי בהתאם לה החלו עוד בתקופת נאצר. לאורך פרק זמן ארוך יחסית לאחר מלחמת ששת הימים היא הייתה חלופה אסטרטגית רלוונטית לדעתם של מקבלי ההחלטות המצריים, ויש המעריכים כי היא גם נותרה כזאת עוד בראשית מלחמת יום הכיפורים. דני אשר טוען, כי פאוזי, שר המלחמה של נאצר, אף נערך לקבל את אישורו הסופי של נאצר בספטמבר 1970 ולקיים תרגיל לבחינת התוכנית בסוף אותה השנה (אשר, 1998). על פי אחת מתוכניות המלחמה, שזנחו בסופו של דבר, היה הצבא המצרי אמור להשלים את משימותיו תוך 12 יום בלבד, לרבות צליחת התעלה, כיבוש המעברים, נטרול כוח השריון הישראלי, כיתור כוחות צה"ל בדרום סיני והגעה אל קו הגבול הבין-לאומי והתבססות בו. בהמשך פותחה התוכנית וכללה אף כניסה לשטח רצועת עזה.

עם זאת, סאדאת והסגל הצבאי הבכיר שלו (שר המלחמה, הרמטכ"ל וראש אמ"ץ) החזיקו בגישה שונה לגבי היתכנות המימוש של תוכנית המלחמה. במקד הגישה עמדה ההכרה, שלצבא המצרי לא הייתה היכולת לכבוש את שטח סיני באותה העת, הן בגלל היקף הכוחות המצרי הדרוש והן בגלל אופי האתגר שהציב צה"ל. מבין הבעיות שעלו בקרב מקבלי ההחלטות המצריים, היו מחסור מתמשך באמצעי לחימה, לרבות בתחום האוויר וההגנה האווירית, מחסור בהיקף כוח אדם ובכשירות מתאימה; תוכניות מבצעיות שלא הלמו את מצב הכוחות בפועל; האתגר של התמודדות עם קו בר-לב ועם חציית התעלה ועוד. גם אם היה ניתן להתגבר על בעיות אלה ואחרות, לא רצו מקבלי ההחלטות המצריים, במיוחד

¹⁰ תימוכין אפשריים לגישה זו ניתן למצוא בהפרות המצריות את ההסכמים שהושגו ב-1967 וב-1970. תודה לקורא האנונימי על תוספת חשובה זו.

סאדאת, להמשיך ולהמתין בפרק הזמן שהיה דרוש לשם כך. הסטטוס קוו, שעל פיו המשיכה ישראל להחזיק בשטחי סיני, היה בלתי נסבל עבורם, במיוחד מפני שלמצרים לא הייתה יכולה ממשית לשינוי המצב באמצעים הצבאיים שעמדו לרשותה.

פרק 3: האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים והלקחים האפשריים לאסטרטגיה הצבאית של ישראל נגד איראן

כשבוחנים את המאמצים המצריים להשבת סיני לפני 1973 אפשר לראות קווי דמיון (ושוני), בין המצוקה האסטרטגית של מצרים אז לבין זו של ישראל כיום. אחד הלקחים הבולטים כבר בשלב זה של המאמר מופק מההבנה, שאחת הסיבות להיחלצו של סאדאת מהמצוקה האסטרטגית בנושא סיני הייתה בסופו של דבר שהוא הבין טוב מאוד שאין במאמציו הקודמים כדי להשיג את יעדיו. מכאן בהשאלה לימינו, שהצעד הראשון שעל מדינת ישראל בכלל ועל צה"ל בפרט לנקוט כדי להתמודד טוב יותר עם פרויקט הגרעין האיראני הוא להכיר במגבלות המאמצים הקיימים. במילים אחרות, על מנת להצליח לבלום את פרויקט הגרעין האיראני יצטרך צה"ל לאמץ אסטרטגיה חדשה, אשר מחד גיסא מכירה במגבלות ובאילוצים האובייקטיביים שמנעו מגישות קודמות להצליח, ומאידך גיסא תגלם יוכלה להיחלץ מהקיפאון המדיני והצבאי, שהמאמצים הנוכחיים לבלימת פרויקט הגרעין האיראני מצויים בו.

חלק א - האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים¹¹

היעד האסטרטגי שאני מעמיד בזה לכוחות המזוינים של מצרים [...] לערער על תורת הביטחון הישראלית על ידי ביצוע פעולה צבאית בהתאם לאפשרויות של הכוחות המזוינים, במטרה להסב לאויב את האבדות הכבדות ביותר ולשכנע אותו שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילו, וכי על כן תורת הביטחון שלו [...] איננה מגן פלדה שאין להבקיעו ואשר יוכל לגונן עליו היום או לעתיד לבוא (אל-סאדאת, 1978, עמ' 250-252).

הרעיון האסטרטגי החדש שהגה סאדאת היה מהלך צבאי מוגבל, שיוביל לתהליך מדיני, שיוכל לממש בסופו תכלית אסטרטגית רחבה - השבת סיני למצרים. בשונה מתוכניות המלחמה הקודמות של מצרים הייתה תוכנית המלחמה החדשה של סאדאת צנועה יותר בהיקפיה וביעדיה הצבאיים. היא הסתפקה ביכולותיה הקיימות של מצרים (ולא הסתמכה על סיוע סובייטי עתידי), ולא התבססה על הסכמה בין-ערבית רחבה. בבסיסה עמדה התיאוריה, שלפיה מלחמה תשיב את התערבות המעצמות, הנחוצה להנעת תהליך מדיני שסופו השבת סיני למצרים.

¹¹ הכותבים מבקשים להודות לגל פרל על הסיוע הרב בגיבוש פרק זה.

המלחמה הסתיימה במאזן מעורב מבחינה צבאית. לאחר שהכוחות הישראליים התאוששו מההפתעה, וחרף האבדות הרבות שספגו, הם השיגו הישגים הן בחזית הצפונית והן בחזית הדרומית, עד כדי הכרעת צבא מצרים באמצעות הכיתור של הארמייה השלישית. עם זאת, למרות שיד ישראל הייתה על העליונה מבחינה צבאית, טקטית ומערכתית וחרף הסיוע האמריקאי, הצליחה מצרים למנף את הישגיה לתהליך מדיני. הגם שתוצאות התהליך המדיני לא היו יכולות להיות ידועות מראש, עצם התהליך שבר את הקיפאון המדיני, והוביל בסופו של דבר למהלך מדיני ששיאו כאמור בהחזרת סיני לשליטתה של מצרים. על מהלך הלחימה המצרי החל משישה באוקטובר ניתן ללמוד ממאמרו של דביר פלג בגיליון זה:

בחסות מטריית הטק"א ובחיפוי הכתישה הארטילרית צלחו חמש דיוויזיות חי"ר-נ"ט את תעלת סואץ בחזית רחבה. דיוויזיות אלה תוגברו בכ-600 משגרי נ"ט מונחה (נישא חי"ר) ובכ-450 משמידי טנקים, בתותחי נ"ט ובטילי כתף נגד מטוסים מנמיכי טוס מדגם SA-7 "סטרלה" (אורן, 2013, עמ' 82). למעשה כלל נשק הנ"ט של צבא מצרים רוכז והוקצה לחמש דיוויזיות הגל הראשון של הצליחה. הכוחות שחצו את התעלה התחפרו במרחק של כ-5-8 קילומטרים מזרחית לתעלה. ראשי גשר מצומצמים אלה הגדילו את צפיפות כלי הנשק נגד הטנקים המונחים לרוחב קילומטר חזית והגבירו את היכולת לעמוד בפני התקפות הנגד של כוחות השריון הישראליים (אלשאזלי, 1987, עמוד 24). דיוויזיות החי"ר שצלחו את תעלת סואץ, עקפו את מעוזי קו בר-לב וכיתרו אותם. מטרתם הראשונית הייתה להיערך מהר ככל הניתן לקראת התקפות הנגד של מחלקות ופולגות הטנקים הישראליים. רק לאחר ייצוב ראש הגשר הותקפו המעוזים ונכבשו. בשלב שני, לאחר כ-8 שעות, נבנו גשרים על תעלת סואץ ועל גביהם עבר הנשק המסייע לעיבוי המערך המצרי לקראת התקפת הנגד הפיקודית הישראלית. עם הקמת ראשי הגשר הדיוויזיוניים הוקם מערך אנטי טנקי רצוף שנועד למנוע את הנוכחות ואת הפעולה הישראלית במרחב המבצעים באמצעות השמדת הטנקים, שבאופן אוטומטי נעו לעזרת המעוזים ולהתייצבות בעמדות ה"סנפירים" השולטים על מעברי הצליחה. מבחינת סאדאת הוא כבר ניצח עם הצליחה, עם התייצבות ארמיות החי"ר-נ"ט, עם יצירת ראש הגשר הרצוף ועם ההישג הסמלי של אחיזה באדמת חצי האי סיני (פלג, 2023).

חרף תחושת הניצחון של סאדאת חל מפנה בחזית הדרומית בעקבות ליל 14 באוקטובר שבמהלכו התקיימה ישיבת ממשלה, ובה המליץ שר הביטחון דיין לאשר את מבצע "אבירי לב"¹² - הבקעה, צליחת תעלת סואץ לגדה המערבית ותקיפה של כוחות הצבא המצרי ממערב לתעלה. ההתקפה הייתה אמורה להתבצע באופן שימש מהלך מכריע שיטה את יחס הכוחות לטובת ישראל בהסדר עתידי על הפסקת אש (אזוב, 2011, עמ' 37-39).

ב-21 באוקטובר התקיים במוסקבה משא ומתן בין מזכיר המדינה האמריקאי, קיסינג'ר, ששימש כבא כוחה של ישראל במשא ומתן, לבין נשיא ברית המועצות ליאוניד ברז'נייב, שנשא ונתן כמייצג האינטרסים של מצרים. נוכח הישגי צה"ל

¹² ברקע עמד הניסיון הכושל של מצרים לצאת לשלב השני של ההתקפה ב-14 באוקטובר.

בחזית המצרית, רצו הסובייטים לפתור את המשבר במהירות, משום שהאמינו שהצלחת צה"ל בקרבות החל מ-14 בחודש ואילך ביטלה הלכה למעשה את הישגי מצרים במלחמה. מאחר שהייתה בידיהם הסכמתו של סאדאת להפסקת אש, הצליחו הצדדים להגיע להסכמה במהירות (אזוב, 2011, עמ' 115). למוחרת, ב-22 באוקטובר, התכנסה מועצת הביטחון של האו"ם וקיבלה את החלטה 338 להפסקת אש.

בשל הישגי צה"ל בלחימה, השיגה ישראל השפעה רבה על נוסח ההחלטה ועל דרישותיה, לרבות הכללת מושגים בהחלטה כגון "שלום בין הצדדים" ו"משא ומתן". ההחלטה כללה קריאה לסיום כל פעולה צבאית לאלתר ולא יאוחר מ-12 שעות לאחר קבלתה ולעצירה מוחלטת של הכוחות בעמדות שבהן הם מחזיקים. כמו כן ההחלטה קראה לכל הצדדים הנוגעים בדבר להתחיל מייד לאחר הפסקת האש בביצוע החלטת מועצת הביטחון 242, הכוללת נסיגה מכל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. עוד נקבע שמיד עם תחילת הפסקת האש יתחיל משא ומתן בין הצדדים הנוגעים בדבר. הוא יתקיים בחסות מתאימה במגמה לכונן שלום צודק ובר קיימה במזרח התיכון. סאדאת קיבל את תנאי הפסקת האש. ממשלת ישראל שאפה שכוחות צה"ל ישלימו את כיתור הארמייה השלישית המצרית - מהלך שטרם הסתיים באותה העת - על מנת להבטיח את יתרונה של ישראל במשא ומתן העתידי. אולם נוכח הלחץ האמריקאי, הסכימה ישראל לקבל את תנאי הפסקת האש. ב-23 באוקטובר קיבלה מועצת הביטחון של האו"ם את החלטה 339, שכללה קריאה מחדשת להפסקת אש, שיבה לקווי 22 בחודש ופריסה מיידית של כוח משקיפים מטעם האו"ם כמנגנון שיכפה את ביצוע הפסקת האש (שטיין, 2003, עמ' 123). כוחות שריון של צה"ל כבשו את נמל עדבייה בחוף המערבי של מפרץ סואץ. כוחות חי"ר ושריון מאוגדת אדן ניסו לכבוש את העיר סואץ, אך נתקלו בהתנגדות עזה וספגו אבדות כבדות, ובשעה שבע בבוקר ב-24 באוקטובר נכנסה הפסקת האש לתוקף. למוחרת תמה הלחימה בעיר סואץ (הרצוג, 1975, עמ' 219-223).

המשא ומתן על תנאי הסיום של המלחמה בחזית הדרום התקיים במקום שמרוחק 101 קילומטרים מקהיר, ומכאן השם שניתן לו (שטיין, 2003, עמ' 140-141). צה"ל התבסס באדמת מצרים, וכוחותיו היו מרוחקים כמאה ק"מ בלבד מקהיר. הארמייה השלישית כותרה, נותרה ללא אספקה ולמעשה נוטרלה מיכולת לפעול, ואנשיה עמדו בפני האפשרות לגווע בצמא וברעב. רמטכ"ל צבא מצרים אלשאזלי כתב על כך: "המצב היה כלאחר יאוש" (אזוב, 2011, עמ' 277). סאדאת הסכים להפסקת האש נוכח השמדתו האפשרית והכמעט ודאית של חלק ניכר מכוחה הצבאי של מצרים, ואילו מנהיג סוריה נכנע ללחצי המעצמות ולבקשת מצרים וקיבל את הפסקת האש, אף שלא הושגה הכרעה ישראלית בחזית זו (Tzabag, 2001, pp. 200-201).

האם האסטרטגיה של סאדאת השיגה את יעדיה? אומנם מצרים אכן קיבלה את סיני לידיה שנים לאחר המלחמה, אך היה זה תוך ויתור על חלק מהיעדים שהציגה בעבר, וחשוב מכך, זה היה רק במסגרת הסכם שלום עם ישראל (גולן, 1995).

חלק ב - לקחים ממקרה המבחן המצרי לאסטרטגיה הישראלית נגד פרויקט הגרעין האיראני
חלק זה יעסוק בלקחים שונים שאפשר ללמוד מהאסטרטגיה המצרית ב־1973. כמו בכל מקרה אחר של למידה מאנלוגיה היסטורית, גם בחלק זה יש מידה רבה של פרשנות, ואין בהכרח לקחים אובייקטיביים שאפשר להפיק ממקרה המבחן של מלחמת יום הכיפורים לטובת האסטרטגיה נגד פרויקט הגרעין האיראני.

הלקח הראשון עוסק ברמה האסטרטגית בקשר שבין המאמצים הצבאיים למאמצים המדיניים. "דוקטרינת בגין", המקור התפיסתי לחשיבה הצבאית הישראלית על תקיפה של מתקני גרעין, רואה במאמץ הצבאי כלי ששיג את התכלית המצופה, ואינה מניחה את קיומו ההכרחי של מהלך מדיני בהמשך לו. השאלה הראשונה שצריכה להישאל היא, מהו ההישג שאפשר לצפות לו מתקיפה ישראלית של מתקני הגרעין. אומנם הציפייה להשגת נטרול ממושך של הפרויקט באמצעות תקיפה יכולה להניא מפעולה בגלל הקושי הרב בהשגת יעד זה, אך ייתכן שדווקא להסתפקות ביעד מצומצם יותר כמו פגיעה חלקית עד זניחה במרכיבי הפרויקט יש היתכנות להתממש ואף לעורר סיפוק, אם תכליתה המרכזית של הפגיעה היא רק הנעת המהלך המדיני. הנתק המלאכותי בין המישור הצבאי לבין המישור המדיני אינו ייחודי לחשיבה הצבאית הישראלית בנושא האיראני. הכתיבה הצבאית שפורסמה בגלוי בשנים האחרונות, מעניקה משקל רב למעשה הצבאי בלי לברר מהו המהלך המשלים המדיני הנחוץ, אם בכלל.¹³ הלקח הרלוונטי שנובע מכך הוא, שעל ישראל להימנע מלראות בתקיפה צבאית של מתקני הגרעין חזות הכול, ולחלופין, עליה לראותה כחלק ממהלך הכולל מספר שלבים, שבו התקיפה היא מאיץ למעורבות המעצמות.

השאלה המתבקשת היא, האם מהלך צבאי ישראלי אכן יוביל למעורבות המעצמות, במיוחד ארה"ב, לטובת ישראל. אי אפשר להעריך במדויק את אופן התגובה האמריקאית לתקיפה ישראלית, וגם להקשר הייחודי בעת התקיפה תהיה השפעה רבה על כך. יחד עם זאת, סביר להניח כי ישנם צעדים מקדימים שישראל יכולה לבצע, ושיגדילו את הסבירות למהלך אמריקאי משלים מדיני או צבאי. בין צעדים אלה אפשר לציין למשל, תיאום מקדים של התקיפה ושל מסלול טיסת מטוסי התקיפה והערכת התגובה של המערכת האזורית ושל השלכות מעורבותה. לכן עלינו לשאול ראשית, מהי עמדת ארה"ב ביחס לאפשרות שישראל תחליט לתקוף עצמאית באיראן. על כך אפשר ללמוד מדברי ג'ייק סאליבן, היועץ לביטחון לאומי של ארה"ב, שאמר במאי 2023 בכנס מיוחד של המכון למדיניות מזרח תיכונית בושינגטון,

¹³ ביטוי בולט לכך ניתן למצוא למשל, בדברי ראש המל"ל לשעבר אלוף (במיל") יעקב עמידור, אשר במאמר שפורסם בכתב העת הזה, ושעסק במלחמה אפשרית נגד חזבאללה, קרא לקוראיו לזנוח את השאיפה למהלך בין-לאומי נגד חזבאללה עם סיום הלחימה או להסכם בין-לאומי שייצב את המרחב לאחר המלחמה. על פי עמידור הדבר היחידי החשוב הוא ההישג הצבאי (עמידור, 2020).

כי ארה"ב מכירה: "בחופש הפעולה של ישראל"¹⁴ (Sullivan, 2023). אמירתו של סאליבן הייתה אמירה ראשונה של נציג אמריקאי בקשר להתמודדות עם פרויקט הגרעין האיראני. הגם שהיא לא זכתה באותה העת לתשומת הלב הראויה בכלי התקשורת בעולם, מדובר בהתבטאות חריגה העשויה להתפרש כמתן "אור ירוק" דה פקטו לישראל. חשיבות דבריו של סאליבן אינה נובעת אך ורק ממעמדו ומתפקידו בממשל האמריקאי הנוכחי, אלא מכך שהם נאמרו כחלק מנאום שעסק בהצגתה של אסטרטגיה אמריקאית חדשה כלפי המזרח התיכון. מבחינה זו, גם אם בעבר התנגדה ארה"ב לכל פעולה צבאית עצמאית של ישראל, ייתכן שנאומו של סאליבן הוא סנונית ראשונה המבשרת על שינוי במדיניות.

אך מהתפתחות האירועים בימים האחרונים של המלחמה ולאחריה אפשר ללמוד, שהשיזירה המוצלחת של ההישג הצבאי המצרי עם הישג מדיני כלל לא הייתה מובטחת. בהשאלה אלינו בימים אלה, גם אם אכן יש בדבריו של סאליבן "אור ירוק" לפעולה ישראלית עצמאית בעתיד, אין כל הבטחה לגבי אופי המהלכים האמריקאים שיבואו בעקבותיה. סימני השאלה שהיו למצרים לגבי עמדת ארה"ב (או ישראל) במשא ומתן בעקבות המלחמה, קיימים גם היום לגבי העמדה האמריקאית "ביום שאחרי" תקיפה ישראלית אפשרית באיראן. ישראל אינה יכולה לפסול את האפשרות שבנסיבות הנוכחיות בעולם, תקיפה לא תגרור מהמעצמות תגובה שתייצר דינמיקה אסטרטגית שלילית, לרבות דיון בנושא היכולות המיוחדות לישראל.

לקח נוסף נוגע לעצמאות ההחלטה והפעולה. כפי שמצרים פטרה עצמה מתלות בהסכמה רחבה או בתמיכה של שחקנים נוספים, כך גם על ישראל לשמר את חופש הפעולה ואת עצמאות ההחלטה לביצוע התקיפה, גם אם היא תתבצע ללא הסכמה מפורשת או חרף התנגדות אמריקאית.¹⁵ בהתייחס לגישת ארה"ב, לקח זה עומד בניגוד להנחה הרווחת בקרב רבים, שלפיה קיימת זיקה הדוקה בין "אור ירוק" אמריקאי לתקיפה ישראלית של מתקני הגרעין לבין ההשלכות הצפויות של התקיפה על יציבות האזור וביטחונו. בחודשים האחרונים שב והתקיים במערכת הביטחון הישראלית דיון, שחלקו זכה להד פומבי, בשאלה האם ישראל צריכה לחתום על ברית הגנה עם ארה"ב. מגישתו של אלוף (במיל) עמוס גלעד לנושא אפשר ללמוד על מורכבת הסוגייה. אחד הטיעונים המרכזיים שהציג אלוף גלעד נגד ברית ההגנה היה, כי הסכם שכזה עלול להגביל את חופש הפעולה ואת עצמאות ההחלטה

¹⁴ הציטוט המלא מנאום של סאליבן:

"We are also engaging Iran diplomatically regarding its nuclear program, and we continue to believe that it was a tragic mistake to leave the deal with nothing at all to replace it. But we have made clear to Iran that it can never be permitted to obtain a nuclear weapon. As President Biden has repeatedly reaffirmed, he will take the actions that are necessary to stand by this statement, including by recognizing Israel's freedom of action"

¹⁵ כפי שנטען קודם, קיימת חשיבות רבה לעמדה האמריקאית ביחס לתקיפה הישראלית, משום שישראל תלויה במידה רבה במהלך המשך צבאי או מדיני אמריקאי, שיגיע בסמיכות לתקיפה של מתקני הגרעין. מבחינה זאת, לכאורה לישראל אין אינטרס לפעול בניגוד לעמדתה של ארה"ב, במיוחד אם בשיח מקדים בין המדינות הביעה ארה"ב בבירור את התנגדותה לתקיפה.

(גלעד, 2023). מנגד, במאמר שפרסם בנושא האסטרטגיה הרצויה נגד איראן, עמד גלעד על חשיבות השותפות האסטרטגית עם ארה"ב ועל הצורך להעמיקה, משום שהיא בפני עצמה מרכיב חיוני בחופש הפעולה הצבאי של ישראל נגד איראן (גלעד וחימיניס, 2022). אם כך ניתן ללמוד מדברי גלעד, שישראל צריכה לשאוף לתיאום ואף להסכמה אמריקאית לתקיפה, אולם יהיה עליה לפעול גם אם הדבר יעמוד בניגוד לעמדה האמריקאית. זאת במחיר הסיכון, שגם אם אכן תחליט ארה"ב לפעול בעקבות תקיפה ישראלית, לא יהיה זה בהלימה לאינטרסים של ישראל.

מקרה המבחן מלמד גם, שישראל אינה יכולה להתעלם מסוגית הלגיטימציה הבין-לאומית, לרבות המשפטית, של דרישותיה. בתוך א־יהודאות הרבה שעימה התמודד סאדאת, מוקד אחד של ודאות היה החלטה 242 של האו"ם, שקראה לישראל להשיב את סיני. גם אם ההחלטה הייתה נטולת משמעות מחייבת, וכרכה את החזרת סיני בתהליך של הסדר רחב יותר, היה יכול סאדאת להשתמש בה כדי להצדיק את דרישותיו ביחס לסיני. לזכות ישראל קיימת שורה ארוכה של החלטות בין-לאומיות, הקוראות לאיראן להימנע מפיתוח נשק גרעיני ולשתף פעולה עם הקהילה הבין-לאומית בנושא פיתוח תוכנית גרעין אזרחית לצורכי שלום. האם החלטות אלה יוכלו להיות תשתית משפטית מספקת לכך, שהתהליך המדיני שאולי יחל בעקבות התקיפה, יוביל לדרישה בין-לאומית מאיראן לעצור את כל מאמציה על פרויקט הגרעין? החלטות אחרונות של סבא"א (הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית) בנושא מצב פרויקט הגרעין וההסכמות המסתמנות בין ארה"ב לאיראן מטילות על כך יותר מצל של ספק.

לקח נוסף במישור האסטרטגי הוא חשיבותם של ערוצי קשר בין יריבים. על מנת שמהלך צבאי יוביל למגעים דיפלומטיים פוריים מבחינת הצד היוזם, רצוי שיתקיימו מספר תנאים מקדימים, בעיקר יכולת של הצד היוזם להשפיע על תוכן המגעים. למצרים היה ניסיון ארוך ועשיר של מגעים עם כל הצדדים שהיו אמורים להיות מעורבים במשא ומתן שלאחר המלחמה שיזמה. לעומת זאת בין ישראל לאיראן אין כל ערוצי קשר. לישראל גם הייתה השפעה מוגבלת על המשא ומתן בין איראן למעצמות, שהוביל להסכם הגרעין ב-2015, בין השאר בשל התנגדותה הנחרצת אליו. הלקח שאפשר להסיק מכך הוא, שאם ברצון ישראל למנף תקיפה עתידית אפשרית על הכור לתהליך מדיני משלים, יהיה עליה כבר כיום לפתח ערוצי תקשורת עקיפים או ישירים עם איראן כדי ללמוד ולהבין את האינטרסים שלה בנושא. הגם שאי אפשר להבטיח זאת, שיח בין הצדדים עשוי לאפשר שיכון מתחים ובניית תשתית של אמון החיונית להצלחת משא ומתן "ביום שאחרי" תקיפה, גם אם שיח כזה יתנהל תחילה באמצעות מתווך.

היעדרם של ערוצי קשר בין הצדדים כיום מקשה גם על יכולתה של ישראל להעריך כיצד תפעל איראן עצמה בעקבות תקיפה וב"יום שאחרי" במסגרת המהלך המשלים שישראל תבקש לקדם. קיימות לפחות שלוש חלופות שיש לשקול:

הראשונה היא שאיראן אכן תשנה את גישתה כלפי תוכנית הגרעין ותהיה נכונה להפסיק את מאמציה בנושא. החלופה השנייה היא שהתקיפה תדחוף את איראן להחלטה להשיג יכולת גרעינית צבאית, וייתכן שאף לצעדים של ממש לעבר השגת יכולת זו. החלופה השלישית היא שאיראן עצמה תמנף את התקיפה ואת התהליך, שייתכן שיחל בעקבותיה, לצורך השגת יעדים שאפתניים משל עצמה, לרבות כפייה של משטר ביטחון אזורי חדש, שיכלול מרכיבים הפוגעים באינטרסים של ישראל (מהסכמי בקרת נשק דרקוניים ועד לביסוס נוכחות של המעצמות, שיפגע בחופש הפעולה של ישראל).

לקח נוסף עוסק בכך שסאדאת נדרש לפתח תפיסת מלחמה עדכנית בשביל להשיג את התכלית האסטרטגית של השבת סיני. כאמור, סאדאת נדרש להתחשב בשורה של אילוצים ובעיות ובראשם העליונות האווירית של ישראל, עדיפות כוח השריון הישראלי והכשירות הלקויה של חלק מהכוחות המצריים. מה אפשר ללמוד מכך על הצורך של צה"ל להיות מצוין עם מה שיש לו? מגבלות היכולת של צה"ל כיום בפעולה ישירה מול איראן זכו לחשיפה פומבית בדברי מפקדים שונים, שעמדו על מאמצי ההכנות הקדחתניים של צה"ל כדי להגיע לרמה מספקת של מוכנות (אל"ם ג' ואל"ם נ', 2023). נוסף על כך, כפי שסאדאת פיתח תפיסת מלחמה בת קיימה, שבמוקדה חציית התעלה והתבססות ממושכת בעברה השני, בהתבססו על הכרה מפורקת במאזן הכוחות בין הצדדים, כך ייתכן שב-2023 על צה"ל יהיה לפתח תפיסת מלחמה חדשה וצנועה יותר. תפיסה שבשונה מתפיסות מלחמה קודמות לא תישען על עליונות צה"לית ולא תחתור לשלילת מרבית היכולות הצבאיות של האויב להשמדה של מרכזי כובד רבים, צבאיים ושלטוניים, ובוודאי שלא לכיבוש שטח והחזקתו.

צה"ל יכול לנקוט בדרכי תפקוד נוספות לאחר תקיפה של מתקני הגרעין, במיוחד בדרכי תפקוד הגנתיות, שימנעו מאיראן ומבעלות בריתה הישגים נגד כוחותינו ונגד העורף. באמצעות דרך תפקוד הגנתית צה"ל יכול אף להפריך את התפיסה הצבאית של איראן, המבקשת לשבור את יכולת הלחימה ואת רצונה של ישראל על ידי ירי טילים, רקטות ומעופפים חמושים. אילוץ נוסף שעימו מתמודד צה"ל בבואו לבלום את תוכנית הגרעין, הוא האתגר של מתיחת היכולות של חיל האוויר ומשאבי אמ"ן (אגף המודיעין), המגולם בלחימה בריזמנית הן מול איראן והן מול חלק מבעלות בריתה בצפון או בדרום. לכן הלקח ממקרה המבחן המצרי אינו לנסות להכפיל את גודל חיל האוויר הישראלי או את המשאבים המוקצים לאגף המודיעין, כפי שהסיקו אלוף תמיר ידעי, מפקד זרוע היבשה, ותא"ל ערן אורטל במאמר בנושא. הפתרון הוא בחיזוק הכוח הקרקעי הקיים של צה"ל ובהתאמתו לאתגר החדש, למשל באמצעות הפיכתו לעצמאי יותר בכל הנוגע להפעלת אש ומיקודו במאמץ הכרעתי בלבנון (ידעי ואורטל, 2023).

כור גרעיני "IR-40" שנמצא בסמוך לעיר אראק שבאיראן¹⁶

סיכום

מאמר זה בחן את האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים כדי להפיק לקחים לטובת ההתמודדות הנוכחית של ישראל עם פרויקט הגרעין האיראני. המאמר רואה באסטרטגיה המצרית באותה העת אנלוגיה רלוונטית לחקר המלחמה כחלק ממחקר היסטורי יישומי ולא כחלק ממחקר היסטורי גרידא. ממצאי המאמר מלמדים שלפחות לעת עתה החלופה האסטרטגית של "מלחמה כוללת מוגבלת בהיקפה" היא ככל הנראה אינה החלופה שתאפשר לישראל להשיג את יעדיה. לצד הלקחים שעליהם הצביע המאמר, ושאפשר יהיה לאמץ כחלק מפיתוח אסטרטגיה חדשה להתמודדות נגד הגרעין האיראני, התגלו גם סימני אזהרה שראוי יהיה לחזור ולהדגישם. סימן האזהרה הראשון נוגע למדיניות האמריקאית. כאז כן היום, קיימת אי־ודאות רבה מאוד לגבי הצלחת אסטרטגיה דו־שלבית שראשיתה במהלך צבאי מוגבל והמשכה במעורבות אמריקאית. כפי שהמגעים המדיניים בהובלה אמריקאית לאחר המלחמה ב־1973 היו יכולים להסתיים בסבב אלימות נוסף או בהמשך הקיפאון, כך גם אין כל ודאות, שלאחר תקיפה ישראלית את מתקני הגרעין תהיה מעורבות אמריקאית, ושמעורבות כזו תטיב עם ישראל.

By Nanking2012 - Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=21905875>.¹⁶

סימן אזהרה נוסף שכדאי לשוב ולהדגיש, נוגע למחיר האנושי הכבד ששילמה מצרים בזמן המלחמה. גם אם המלחמה הוגדרה כמלחמה שנועדה להשיג יעדים מוגבלים בלבד במישור הצבאי, היקף האבדות המצרי במהלכה היה גדול מאוד וכך גם היקף הנזק לאמל"ח (אמצעי לחימה) ולתשתיות שעמדו לרשותו. היה זה מחיר גדול עבור הישג, שכאמור, כלל לא היה ברור שאפשר להשיגו באמצעות האסטרטגיה הצבאית שנקטו המצרים. מלחמה רב־זירתית עם איראן שתפרוץ בעקבות תקיפה של מתקני הגרעין, צפויה גם היא לפגוע בחיי אדם רבים ובנזק מתמשך לצה"ל ולעורף האזרחי. על כך כתב חוקר מרכז דדו, תא"ל (במיל) ד"ר מאיר פינקל, במאמרו בנושא, שעל צה"ל להניח שיהיו מאות חיילים הרוגים ומאות אזרחים הרוגים, כיבוש זמני של שטח בצפון הארץ ושבוויי לחימה ישראלים (פינקל, 2023). האם נכון יהיה לשלם מחיר כה גבוה עבור מהלך צבאי נגד איראן, כשחוסר הודאות לגבי תוצאותיו כה גדולה?

לצד זאת, בדומה לכל שימוש באנלוגיה, גם האנלוגיה שנבחרה במאמר זה מוגבלת ביכולתה להסיק לאתגרי ההווה. אחת המגבלות המרכזיות נוגעת באתגר שיהיה לצה"ל בהתמודדותו עם מלחמה רב־זירתית שאיראן במרכזה, והיא הלחימה הצפויה מול חזבאללה בצפון וייתכן שגם נגד איומים נוספים בזירות אחרות. מקרה המבחן שבו בחרנו להיעזר לצורך הלמידה הוא האסטרטגיה המצרית שהתמודדה בזמן המלחמה רק עם ישראל ועם כוחות צה"ל. חסר זה מחייב אותנו לחפש מקרי מבחן נוספים מההיסטוריה הצבאית של ישראל או מהניסיון של מדינות אחרות, כדי ללמוד ולהפיק לקחים.

מגבלה נוספת נובעת מהאופי הבלתי מסווג של מאמר זה. הדיון בהתמודדות ישראל עם פרויקט הגרעין האיראני כרוך בבקאות רבה בפרטים מסווגים ורגישים על אודות יכולות צה"ל ותוכניותיו, ולא ניתן לחשוף אותן בבמה פומבית. כלומר היכולת להסיק מהמקרה של מצרים ב־1973 על ישראל ועל צה"ל של ימינו ולקיים על כך דיון ממצה היא בהכרח מוגבלת וחסרה. יתר על כן, ההבדלים בין אז להיום הם כה גדולים לכאורה, עד כדי שכל ניסיון ללמוד מהעבר לימינו נדון לכישלון מראש. אפשר לשאול למשל, האם תקיפת הכור באיראן והמלחמה האזורית העלולה לפרוץ בעקבותיה שקולים ל"מלחמה כוללת" המצרית? האם המערכת העולמית הרב־קוטבית המתהווה בימינו תאפשר "פריצת דרך" מדינית בסוגיית הגרעין האיראני, או שהיא דווקא תשמר את ה"קיפאון" בשל יריבויות וניגודי אינטרסים בין המעצמות? האם תקיפת הכור בנסיבות של הסכמות אמריקאיות-איראניות לא תשמוט את הלגיטימציה של מהלכי ישראל באופן שעלול להוביל לכך שמצבה האסטרטגי של ישראל יחמיר דווקא?¹⁷

לבסוף אבקש להציע אנלוגיה היסטורית נוספת שאפשר יהיה לפתחה במחקרי המשך כחלק מהמאמץ האינטלקטואלי המתמשך לגבש אסטרטגיה חדשה נגד איראן.

¹⁷ תודה לקורא אנונימי על הצבת סימני השאלה האלו על התזה שמוצגת במאמר.

המלחמה הקרה בין ארה"ב לבין ברית המועצות יכולה לשמש לדעתי, תשתית עשירה למחקר היסטורי יישומי. המלחמה הקרה מייצגת מקרה תיאורטי של התמודדות מול מעצמה רוויזיוניסטית עם יכולות בליסטיות – בריה"מ אז ואיראן כיום. זאת ועוד, במהלך המלחמה הפעילה ארה"ב מספר גישות אסטרטגיות, שמקבלי החלטות בצה"ל כבר אימצו את חלקן, ובראשן גישת "התחרות האסטרטגית". בה בעת התקיימו לצד גישת "התחרות האסטרטגית" גישות נוספות של הפגת מתחים (Detente) ושל הכלה (Containment). גישות אלה תרמו בוודאי לכך, שבסופו של דבר הייתה ידה של ארצות הברית על העליונה לאחר עשרות שנים של מלחמה קרה. גישות אלה אינן זוכות להבלטה בשיח על האסטרטגיה הישראלית, וראוי יהיה לבחון אותן ואת אופן השימוש בהן באותן שנים, ולהקיש מהן לקחים עבור ישראל והתמודדותה נגד איראן.

רשימת המקורות

- אבן, שמואל (ינואר 2014). "האסטרטגיה הישראלית נגד הגרעין האיראני". **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 4, עמ' 7-18.
- אורן, אלחנן (2013). **תולדות מלחמת יום הכיפורים**. הוצאת משרד הביטחון.
- אורן, מייקל (2017). **שישה ימים של מלחמה**. הוצאת כנרת זמורה דביר.
- אזוב, עמירם (2011). **צליחה**. דביר.
- אינדיק, מרטין (2023). **בתחבולות תסיים מלחמה**. הוצאת ידיעות ספרים.
- אלבו, משה (2021). "עיקרי התובנות מכנס הרצליה 2021". **אתר המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)**.
- אל"ם ג' ואל"ם נ' (מאי 2023). "תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל לבין איראן". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 11-20.
- אל-סאדאת, אנוואר (1978). **סיפור חיי**. ידיעות אחרונות.
- אל-שאזלי, סעד אל-דין (1987). **חציית התעלה**. מערכות.
- אשר, דני (נובמבר 1998). "התוכנית המצרית למלחמת יום כיפור". **מערכות**, גיליון 361, עמ' 2-13.
- אשר, דני (2003). **לשבור את הקונספציה**. מערכות.
- בוחבוט, אמיר (7 במאי 2023). "מתכונן לעימות מול איראן ולמערכה רב זירתית: התוכנית של צה"ל נחשפת", **אתר וואלה**.
- גולן, שמעון (נובמבר 1995). "צבא כמכשיר במדיניות חוץ: מצרים במלחמת יום הכיפורים". **מערכות**, גיליון 338, עמ' 16-27.
- גולן, שמעון (מאי 2019). "מלחמת ההתשה בחזית המצרית - הסלמות והסלמות נגד". **יסודות**, גיליון 1, עמ' 359-399.
- גלבר, יואב (ספטמבר 2023). "ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום כיפור". **יסודות**, גיליון 5, עמ' 43-72.
- גלעד, עמוס וחימינים, איתי (מאי 2022). "אסטרטגיה רבתי לישראל נגד האיום האיראני". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 13-18.
- גלעד, עמוס (10 באוגוסט 2023). "מפגש אינטרסים אדיר: מדוע סעודיה מעוניינת בנורמליזציה עם ישראל?". **מעריב און-ליין**.
- הראל, עמוס (16 ביוני 2023). "תא"ל אורן סתר: זמן הפריצה של איראן לגרעין התקצר משנה לשבועיים". **הארץ**.
- הבר, איתן, שיף, זאב ואשר, דני (2013). **המלחמה**. ידיעות ספרים.
- הרצוג, חיים (1975). **מלחמת יום הדין**. ידיעות אחרונות.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (מאי 2023). "תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 11-20.
- ידלון, עמוס (21 במרץ 2018). "דוקטרינת בגין - לקחי אוסיראק ודיר א-זור". **מבט על**, גיליון 1037.
- יהושוע, יוסי ווייס, ראובן (22 בדצמבר 2021). "ריאיון עם מפקד חיל האוויר, האלוף תומר בר". **ידיעות אחרונות**, מוסף 7 ימים.
- כהן, דודי (18 בדצמבר 2008). "גיורא איילנד: ישראל לא יכולה לנצח את איראן". **ynet**.
- לבריס, טל (11 באפריל 2023). "מותחים את הגבולות: קציני מודיעין חושפים את כל מה שאפשר על איראן". **מעריב און-ליין**.

- לשכת הרמטכ"ל (2018). **אסטרטגיית צה"ל**.
- מורג, תמיר (1 ביוני 2022). "איזנקוט: ללא פעולות ישראל – איראן הייתה גרעינית כבר לפני 7 עד 10 שנים". **ישראל היום**.
- מתניה, אביתר ובכרד, מתניה (פברואר 2023). "מזכר מיוחד: מניעה אסטרטגית כ"רגל חמישית" בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל – מסמך יסודי". **עדכן אסטרטגי** – פרסום מחקרי מיוחד.
- נתניהו, בנימין (10 ביולי 1996). נאום לשיבה המשותפת של הקונגרס. זמין ב: <https://www.youtube.com/watch?v=c9AIdTWpQ6s> (עדכני ל-5 בספטמבר 2023)
- נתניהו, בנימין (2022). **ביבי – סיפור חיי**. סלע מאיר.
- עג'מי, פואד (2004). **מלכוד – ערבים וערביות מאז 1967**. הוצאת ידיעות אחרונות.
- עמידרור, יעקב (2020). "תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 19-34.
- פלג, דביר (אוקטובר 2023). "מלחמת יום הכיפורים – הטיל שכופף את תפיסת הביטחון". **בין הקטבים**, גיליון 40, עמ' 67-80.
- פינקל, מאיר (מאי 2023). "תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומה מחירו". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 119-135.
- צורף, חגי (2017). "ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 28, עמ' 7-43.
- קיפניס, יגאל (2012). **1973 – הדרך למלחמה**. כנרת זמורה דביר.
- שטיין, קנת (2003). **מדינאות אמיצה**. מערכות.
- שלום, זכי וונטיק, בועז (2012). **מלחמת יום הכיפורים – המלחמה שהיה אפשר למנוע**. רסלינג.

- Farzanegan, Mohammad Reza and Batmanghelidj, Esfandiyar (2023). "Understanding Economic Sanctions on Iran: A Survey". *The Economists' Voice*.
- Miller Aaron, David (Aug 14, 2023). "There Are No Good Deals with Iran". *Foreign policy online*.
- Nephew, Richard (2017). *The Art of Sanctions: A View from the Field*. Columbia University Press.
- Sullivan, Jake (May 4, 2023). "Keynote Address by National Security Advisor Jake Sullivan". *The Washington institute for near eastern policy*.
- Tzabag, Shmuel (January 2007). "The End of the Yom Kippur War between Israel and Egypt: Continuity versus Change in Israeli Position in the Cease-Fire Issue", *Israel Affairs*, Vol.13, No. 1, pp. 141-163.

אתרי אינטרנט

- הערך "אנלוגיה" באתר המילון קיימברידג'. זמין ב:
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/analogy>
(עדכני ל-5 בספטמבר 2023).
- הפרויקט להיסטוריה יישומית במרכז בלפר באוניברסיטת הרווארד. זמין ב:
<https://www.belfercenter.org/project/applied-history-project>
(עדכני ל-5 בספטמבר 2023).